

Sanna Nyqvist

RÄJÄHEMIEN PERINTÖ

Vallasta, kirjallisuudesta
ja Nobelin palkinnosta

TAMMI

Sanna Nyqvist

RÄJÄHDEMIEHEN
PERINTÖ

*Vallasta, kirjallisuudesta
ja Nobelin palkinnosta*

TAMMI

HELSINKI

© Sanna Nyqvist ja Tammi, 2019
Tammi on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.
ISBN 978-952-04-0719-3
Painettu EU:ssa

Sisällys

Esipuhe	7
Testamentti ihmiskunnan hyväksi	11
Kirjallisuus kilpailuna	24
De Aderton – akateemikot vallankäyttäjinä	36
Pitkä taival nobelistiksi	50
Voiton tunteet	63
Pörssisalin ovi aukeaa	76
Juhlien juhla	83
Miksi kirjoitamme?	98
Kieltäytyjät	114
Kohuja ja skandaaleja	138
Poliittisia päätöksiä	152
Neljätoista naista	166
Nobel-kirjallisuuden lajit	184
Maailmankirjallisuus	197
Nemesis	208
Kiitokset	218
Nobelin kirjallisuuspalkinnon saajat 1901–2018	220
Suomalaiset Nobel-ehdokkaat vuosina 1901–1968	225
Lähteet ja kirjallisuus	229
Henkilöhakemisto	237

Esipuhe

Kaikki tuntevat Nobelin kirjallisuuspalkinnon – ja silti sen taustoista, myöntämisperusteista ja vaikutuksista tiedetään yllättävän vähän. Nobel on ylin tunnustus, jonka elävä kirjailija voi urallaan saada. Jo liki 120 vuoden ajan Ruotsin Akatemia on seulonut esille kirjailijoita, joiden tuotannossa kiteytyvät kunkin aikakauden korkeimmat kirjalliset arvot. Tuloksena on ainutlaatuinen kirjallisuushistoriallinen kokonaisuus, kirjallisuuden kuningassarja ja kansainvälinen kaanon.

Nobelin kirjallisuuspalkinto sai alkunsa dynamiitti-tehtailija Alfred Nobelin sensaatiomaisesta testamenttilahjoituksesta 1800-luvun lopulla. Kirjallisuuden palkinto on osa viiden palkinnon kokonaisuutta. Samaan aikaan sen kanssa jaetaan myös palkinnot merkittävistä saavutuksista kemian, fysiikan, fysiologian tai lääketieteen sekä rauhan aloilla. Kokonaisuutena Nobelin palkinnot symboloivat ihmiskunnan korkeimpia saavutuksia. Kirjallisuus saa erityistä nostetta siitä, että se on ainoana taiteenlajina mukana tässä viisikossa. (Kuudes

Nobelin palkinto, Ruotsin keskuspankin rahoittama taloustieteen palkinto Alfred Nobelin muistoksi, lisättiin palkintokimaraan jälkikäteen, eikä sitä pidetä painoarvoltaan aivan alkuperäisten veroisena.)

Idean tasolla kirjallisuuspalkinto voi vaikuttaa yksinkertaiselta asialta. Ruotsin Akatemian asiantuntijaraati päättää vuosittain, kuka senvuotisista ehdokkaista on ansioitunein kirjailija. Päätöksen takana on kuitenkin valtava määrä työtä ja tunteita. Miten vertailla ja arvottaa eri kielillä kirjoittavien, erilaisista taustoista tulevien ja eri yleisöjä puhuttelevien kirjailijoiden tuotantoja? Miten päätöksiin vaikuttavat akateemikkojen omat mieltymykset, verkostot ja tavoitteet, entä aikakauden trendit ja virtaukset?

Nobelin kirjallisuuspalkinnossa kiehtoo sen ajallinen ulottuvuus. Se ei ole maailman vanhin kirjallisuuspalkinto mutta ylivoimaisesti tunnetuin, ja sen yli vuosisadan kattava jakohistoria auttaa hahmottamaan kirjallisuuden ja sen arvottamisen laajempia linjoja. Palkinnonsaaja valitaan tietyllä historiallisella hetkellä, sen aikakauden esteettisten normien ja arvojen valossa. Samalla valinnan pitäisi kunnioittaa Alfred Nobelin 1800-luvun lopussa tekemän testamentin määräyksiä ja sopia aikaisempien vuosien valintojen jatkoksi. Kuitenkin vasta tulevaisuus kertoo, onko palkintopäätös onnistunut. Nobelin kirjallisuuspalkinnon on tähän päivään mennessä saanut 114 kirjailijaa. Heidän joukossaan on useita, joita tuskin enää muistettaisiin kotimaittensa ulkopuolella, elleivät he olisi saaneet Nobelia. Nobelin

palkinto kannattelee kirjailijoita yli unohduksen, mikä ajan mittaan koituu liki jokaisen kirjoittajan kohtaloksi.

Tässä kirjassa kääntelen palkinnosta esille sen eri puolia: palkintopäätösten perusteluja, ehdokasasettelun kiemu-roita, voittajien tuntoja, palkinnon herättämiä kohuja ja palkinnon vaikutuksia kirjallisuuteen. *Räjähdemiehen perintö* on kirja Nobelin kirjallisuuspalkinnosta, ei ana-lyysi palkitusta kirjallisuudesta, vaikka toivonkin kir-jani innostavan myös lukemaan palkittuja kirjailijoita. Kirjallisuuspalkinnoilla – ja Nobelin palkinnolla aivan erityisesti – on niin hallitseva asema kirjallisessa julki-suudessa, että on paikallaan pöyhiä palkintoinstituution taustoja ja vaikutuksia. Palkinnot eivät ole puhtaasti kirjallisiin meriitteihin perustuvia tunnustuksia, vaan niiden taustalle kätkeytyy paljon julkilausumattomia painotuksia, arvovalintoja ja vaikutuspyrkimyksiä, joista on syytä olla tietoinen, kun miettii, mikä merkitys pal-kinnoilla on kirjallisessa kulttuurissamme.

Kirjaprojektini käynnistyi syksyllä 2017, vain muuta-maa viikkoa ennen kuin Nobelin kirjallisuuspalkinnosta päättävä Ruotsin Akademia syöksyi historiansa pahim-paan kriisiin. Kävi ilmi, että Akatemian lähipiiriin kuulunut kulttuurivaikuttaja oli vuosikausia ahdistellut naisia ja pyrkinyt eri tavoin hyötymään Akatemian vai-kutusvallasta. Kun hänen toimensa paljastuivat, alkoi kuukausia kestänyt valtakamppailu, jossa osa Akatemian pyhinä pidetyistä traditioista muokattiin uuteen uskoon.

Kriisin vuoksi vuoden 2018 Nobelin kirjallisuuspalkinto jätettiin jakamatta. En kirjoittaessani tiennyt, onko tämä

kirja Nobelin kirjallisuuspalkinnon kuolinilmoitus vai ei. Vasta keväällä 2019 varmistui, että Ruotsin Akatemia saa jatkaa Nobelin kirjallisuuspalkintojen myöntämistä, tosin ulkopuolisilla asiantuntijoilla vahvistettuna.

Toisen haasteen Nobelin palkinnosta kirjoittamiselle on tuonut Akatemian tarkoin varjelema salaisuusperiaate. Niukka tiedon annostelu on osa palkinnon myyt-tisyyttä. Tiedot Nobelin kirjallisuuspalkinnon ehdokas-asetteluista salataan viideksikymmeneksi vuodeksi, eivätkä ulkopuoliset pääse tämän ajan kuluttuakaan lukemaan Akatemian päätöskokousten asiakirjoja. Tie-don aukkoisuus on ohjannut kirjoittamistani. Systemaat-tisen Nobelin kirjallisuuspalkinnon historian kartoitta-misen sijaan olen antanut uteliaisuuden ja sattumankin toimia suunnannäyttäjinä, kun olen nostanut sen histo-riasta esille kiehtovia käänteitä, kiistanalaisia valintoja ja kummallisia kohtaloita. Nobelin palkinnossa yhdistyvät ainutlaatuisella tavalla korkeakirjallinen painokkuus ja keveä, kupliva julkisuus, kun kirjanystävät veikkaavat omia suosikkejaan ja kokoontuvat odottamaan palkin-non julkistusta lokakuun alun torstai-iltapäivänä.

Nobelin kirjallisuuspalkintoon on mielestäni syytä suhtautua kuin valtavaan konvehtirasiaan. Makujen ja muotojen runsaudesta löytyy aisteja hiveleviä herkkuja jokaiselle, mutta kaikkien 114 makupalan syöminen kerralla voisi aiheuttaa vatsanväenteitä ja viedä ilon koko puuhasta. Omien tuttujen suosikkien lisäksi kannattaa uskaltautua maistamaan uusia makuja ja tutkia ylellistä, koristeellista käärettä, jossa ne meille tarjotaan. Alkuperämaa on Ruotsi, vaikka raaka-aineet tulevatkin ympäri maailmaa.

Testamentti ihmiskunnan hyväksi

Marraskuun 3. päivänä vuonna 1842 piirilääkäri Henrik Cajander pystytti kamera-apparaattinsa Turun Uudenmaankadulle ja otti Suomen ensimmäisen valokuvan. Hopeapäällysteiselle kuparilevyllä tallentui kuva hienostuneesta kaksikerroksisesta empiretalosta, joka oli valmistunut muutamaa vuotta aiemmin.

Satakaksikymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1962, Nobelin talona tunnettu rakennus joutui Turun taudin uhriksi: se purettiin rakennustaiteellisen arvonsa menettäneenä ja liikennejärjestelyjä häiritsevänä menneisyyden reliikkinä.

Samalla pyyhkäistiin kartalta muisto Immanuel Nobelin lyhyestä urasta Turussa keksijänä ja arkkitehtinä. Köyhistä oloista ponnistanut yritteliäs ruotsalaismies oli ajautunut kotimaassaan konkurssiin ja päätti kokeilla onneaan Venäjän imperiumissa. Se kannatti: samana vuonna kun Cajander otti valokuvansa, Nobel sai tsaari Nikolai I:lta 25 000 hopearuplan palkkion merimiinojen kehittämisestä. Turusta Pietariin siirtyneen Nobelin toi-

minimi Fonderies et Ateliers Mécaniques, Nobel & Fils toimitti armeijalle höyrykoneita, sorveja ja työkaluja; siviileille puolestaan kaupattiin lämmityskattiloita, vesijohtoja ja lämpöpattereita. Immanuel Nobel oli ajassaan kiinni ja pyrki viipymättä tuotteistamaan uusimmat tekniset keksinnöt.

Valimon ja mekaanisen konepajan osakkaina olivat myös Nobelin kolme poikaa, joista vuonna 1833 Tukholmassa syntynyt Alfred tuli sittemmin tunnetuksi paitsi dynamiitin keksijänä myös poikkeuksellisen palkintoinstituution perustajana. Alfredin varhaislapsuutta varjostivat perheen taloudellinen ahdinko ja isän poissaolo, mutta vuonna 1842 Immanuel Nobelin liiketoimet Pietarissa olivat niin vakaalla pohjalla, että äiti Adrienne ja pariskunnan pojat Ludvig, Robert ja Alfred saattoivat muuttaa Venäjälle. Siellä perheeseen syntyi vielä kuopus Emil.

Nobelin veljekset eivät käyneet Pietarissa kouluja, vaan heillä oli kotiopettajia. Opetuksen käytännön järjestelyistä tiedetään vähän, mutta tulokset olivat erinomaisia: pojat puhuivat sujuvasti neljää vierasta kieltä, tunsivat hyvin kirjallisuuden historian ja saivat perusteellisen luonnontieteellisen koulutuksen. Immanuel Nobel jakoi heille nopeasti vastuuta omassa yritysryppäässään, joten uran suunta oli selvä.

Dynamiitin keksijä Alfred Nobel ei tietenkään itse keksinyt dynamiittia. Lupaavan mutta äärimmäisen räjähdysherkän aineen oli tuonut julkisuuteen italialainen kemisti Ascanio Sobrero 1840-luvun lopulla. Sobrero piti keksintöään niin vaarallisena, ettei suo-

sitellut sen jatkokäyttöä. Nobelin perheen kiinnostus aineeseen heräsi, kun Krimin sodan jälkeen konepaja oli menettänyt armeijan tilauksensa ja täpärästi konkurssin välttäneet vanhemmat olivat joutuneet palaamaan Tukholmaan kuopuksensa kanssa. Yrityksen oli etsittävä uusia tuotteita ja markkinoita. Pietarissa pojat Alfred, Robert ja Ludvig tekivät kokeitaan Nevan jäällä ja onnistuivat saamaan aikaan sarjan hallittuja räjähdysisiä. Vuonna 1863 Alfred patentoi nitroglyseriinin (sillä nimellä aine tuolloin tunnettiin). Kun keksinnön valtava kaupallinen potentiaali kävi nopeasti ilmi, Sobrero pahastui oman osuutensa sivuuttamisesta. Neuvokkaana pragmaattikkona Nobel hoiti suhteet Sobreroon nopeasti kuntoon ja palkkasi tämän yrityksensä konsultiksi runsasta korvausta vastaan.

Alfred Nobelin ansiot dynamiitin kehittämisesä liittyivät siihen, miten voimakas räjähdde saatiin varastoitua ja laukaistua turvallisesti. Dynamiitti oli ensimmäinen merkittävä räjähddekeksintö sen jälkeen, kun ruuti esiteltiin Euroopassa 1400-luvulla. Ruotsin armeija, joka oli suhtautunut penseästi jo isä Immanuelin sotatekniisiin keksintöihin, ei lämmennyt tälläkään kertaa: aine tuomittiin liian vaaralliseksi, jotta sitä voitaisiin käyttää sodassa. Tukholman rakentamiseen dynamiitti sen sijaan kelpasi. Tukholman keskustaa halkova paraatikatu Kungsgatan raivattiin kalliomaastoon räjähddeaineen avulla. Vaikka Alfred Nobelin nimi on sittemmin yhdistetty ensi sijassa sotatarvikkeisiin, hänen yrityksiensä tuotteita käytettiin pääosin rakennus- ja kaivannais-teollisuudessa.

Samalla kun Alfred, Immanuel ja Emil Nobel omistautuivat räjähdebisnekselle Ruotsissa, suomalaisen Pauline Lenngrénin kanssa avioitunut veli Robert loi uraa Helsingissä ensin lamppuöljykauppiaana ja sitten räjähdetehtailijana. Pasilassa sijainnut dynamiittitehdas ei kuitenkaan lähtenyt vetämään. Suomen maanrakennushankkeet olivat 1860-luvulla vaatimattomia, eikä tsaarin hallintokaan ollut myötämielinen räjähdeteollisuudelle.

Jo toisen kerran Nobelit jättivät Suomen. Öljy osoittautui paremmaksi bisnekseksi: Robert ja Ludvig iskivät Bakun öljysuoneen oivallisella hetkellä. Veljesten yritys Branobel, johon Alfredkin oli sijoittanut, kasvoi yhdeksi maailman suurimmista öljy-yhtiöistä 1800-luvun lopulla. Nobelin lahjakkaat veljekset menestyivät hankkeissaan, mutta nuorimmalle veljelle perheen yritteliäisyys koitui kohtaloksi: Emil kuoli kuuden ihmisen hengen vieneessä räjähddeonnettomuudessa perheyrityksen Tukholman tehtaalla vuonna 1864.

Pelkillä keksinnöillä Alfred Nobel ei olisi onnistunut luomaan valtavaa omaisuuttaan. Hän oli vakuuttava myyntimies, jonka räjäytysnäytökset muistuttivat taikurin esityksiä, ja lisäksi hän osasi hoitaa liikeasiat rahoituksen hankkimisesta tehtaiden perustamiseen. Teollisuusvakoilun, patenttikiistojen ja räjähddeonnettomuuksien kurimuksessa Nobelin onnistui pitää yritysrypeänsä pinnalla ja alansa markkinajohtajana.

Minne hyvänsä Alfred Nobel kosmopoliittisen elämänsä varrella asettuikin asumaan, sinne varustettiin ensimmäisenä laboratorio. Keksijänä hänen kiinnostuk-

sen kohteensa olivat moninaiset. Räjähdeaineiden lisäksi hän omistautui keinomateriaalien, kuten synteettisen kumin ja tekosilkin kehittelyyn, tilasi maailman ensimmäisen alumiinirunkoisen veneen ja kehitteli useita arkielämän parantamiseen tähtääviä tuotteita, muun muassa turvallisempia kaasulamppuja sekä paineilmalla toimivaa jääkaapin esiastetta. Käytännön ongelmien ratkaiseminen tieteen avulla oli Nobelin intohimo. Samalla hän oli tietoinen keksijäntyönsä syvästä ristiriitaisuudesta. Elämänlaatua ja turvallisuutta parantavat keksinnöt perustuivat varallisuudelle, jonka hän oli luonut räjähddealalla ja aseteknologian kehittäjänä.

Marraskuun 27. päivänä vuonna 1895 Pariisin ruotsalais-norjalaisella klubilla kokoontui viiden herrasmiehen seurue. Sotatarviketehtailija Thorsten Nordenfelt, Ruotsin armeijan eläkkeellä oleva upseeri Sigurd Ehrenborg sekä insinöörit R. W. Strehlenert ja Leonard Hwass saivat kunnian allekirjoittaa ystävänsä Alfred Nobelin testamentin. Asiakirja oli käsin kirjoitettu ja lyhyt. Se kumosi aiemman testamentin, joka olisi merkittävästi hyödyttänyt Nobelin sukulaisia, ja ohjasi naimattoman poikamiehen huomattavat rahavarat uuden säätiön perustamiseen. Säätiön varoista myönnettäisiin vuosittain palkinnot kemian, fysiikan, fysiologian tai lääketieteen, rauhan ja kirjallisuuden aloilla saavutuksista, jotka ovat eniten hyödyttäneet ihmiskuntaa.

Kolmea palkintoa ei tarvinne erikseen perustella. Nobelin koko ura rakentui kemian ja fysiikan pohjalle, ja hän tiesi, mikä arvo lääketieteellisellä ja fysiologisella

tutkimuksella on ihmiskunnan hyvinvoinnille. Mielenkiintoisempia ovat rauhalle ja kirjallisuudelle omistetut palkinnot.

Rauhanpalkintoon vaikutti merkittävästi Nobelin lyhytaikainen sihteeri mutta elinikäinen ystävä, itävaltalainen kreivitär Bertha Kinsky. Nobel oli vuonna 1876 hakenut lehti-ilmoituksella sihteerii ja palkannut erittäin lupaavalta vaikuttavan Kinskyn, joka kuitenkin karkasi Nobelin ensimmäisen ulkomaanmatkan aikana takaisin kotimaahansa ja naimisiin paroni Arthur von Suttnerin kanssa. Suhde työtoverusten välillä kuitenkin säilyi, ja keskustelut kiivaana rauhanpuolustajana tunnetuksi tulleen Bertha von Suttnerin kanssa sytyttivät Nobelin mieleen idean rauhanpalkinnosta. Von Suttneristä tuli sittemmin historian ensimmäinen Nobelin palkinnon saanut nainen: hänet palkittiin rauhanpalkinnolla vuonna 1905.

Kirjallisuus sen sijaan oli Nobelin nuoruudenrakkaus, joka kesti läpi elämän. Kahdeksantoistavuotiaana nuoruuskaisena hän laati pitkän englanninkielisen runoelman, ja elämänsä loppupuolella hän paneutui näytelmän kirjoittamiseen. Tiukasta työtahdistaan huolimatta Nobel luki paljon, ja kun hän muutama vuosi ennen kuolemaansa karsi laajan kirjastonsa 800 niteeseen, puolet niistä oli kaunokirjallisuutta.

Kirjallisuus ja rauha yhdistettynä luonnontieteisiin oli Nobelin resepti ihmiskunnan menestykselle.

Alfred Nobel sai aivoverenvuodon ja kuoli huvilallaan Italian San Remossa reilu vuosi testamentin laatimisen

jälkeen. Tieto suuren teollisuusmiehen ja keksijän pois-
menosta oli jo itsessään maailmanluokan uutinen, mutta
suurta hämmästyttä herätti myös hänen testamenttinsa
sisältö.

Testamentti oli periaatteessa hyvin yksinkertainen:
se määräsi Nobelin koko omaisuuden myytäväksi ja
säätiötäväksi perustettavien viiden palkinnon pesä-
munaksi. Käytännössä testamentin toimeenpano
osoittautui äärimmäisen haastavaksi operaatioksi.
Kuolinhetkellään Nobel omisti osittain tai kokonaan
yli yhdeksänkymmentä yritystä, lukuisia kiinteistöjä
ja tuhdin tukun arvopapereita, eikä palkintouutinen
miellyttänyt muhekaa perintöä odottaneita sukulaisia.
Myös veroviranomaiset olivat potista kiinnostuneita.
Testamentin täytäntöönpanijaksi Nobel oli määrännyt
nuoren työtoverinsa, insinööri Ragnar Sohlmanin. Sohl-
man kuljetti Nobelin arvopapereita turvaan Ruotsin
Pariisin-lähetystöön jopa henkensä kaupalla, revolveri
taskussa. Erityinen haaste oli saada Ruotsin ja Ranskan
viranomaiset vakuuttumaan siitä, että liki parikymmentä
vuotta Pariisin Avenue Malakoffilla asuneen Nobelin
asuinpaikka oli Ruotsissa – muutoin Ranskan verokarhu
uhkasi takavarikoida teollisuuspohatan omaisuuden.

Neuvokas Sohlman sai kuitenkin prosessin kunnialla
päätökseen. Vuonna 1900 perustettiin Nobel-säätiö,
jonka säännöissä täsmennettiin kunkin palkinnon
myöntöprosessi. Ensimmäiset palkinnot jaettiin vuonna
1901 Alfred Nobelin kuolinpäivänä 10. joulukuuta.

Kaikki eivät suhtautuneet palkintoideaan varauksetta. Osa Nobelin sukulaisista kyseenalaisti testamentin ja yritti saada sen kumottua oikeusteitse. Ajankuvaa tarkasti taltioinut Hjalmar Söderberg kuvaa romaanissaan *Den allvarsamma leken* (1912), miten tukholmalaisessa sanomalehden toimituksessa suomittiin Nobelin perintöä: ”Nobelin testamentti oli idiootin testamentti, ja on mahdotonta ratkaista, miten se voitaisiin panna täytännöön.” Nobelia kritisoitiin epäisänmaallisuudesta: hänen olisi pitänyt jättää rahat hyödyttämään joko ruotsalaisia sukulaisia tai maan tiede- ja kulttuurielämää, ei haaskata miljooniaan ulkomaaneläville.

Myös villit huhut mahdollisista palkinnon saajista lähtivät varhain liikkeelle: esimerkiksi Porissa ilmestynyt *Kansalainen*-lehti raportoi varmana tietona, että Nobelin rauhanpalkinto annettaisiin vuonna 1898 hänen majesteetilleen keisari Nikolai II:lle ”hänen ylevämielisestä esiintymisestään maailmanrauhan aikaansaamiseksi”.

Nobel laati testamenttinsa kiireisen liikemiehen karsimättömyydellä. Hän asetti palkinnoille vain kolme yleistä ehtoa. Kaksi ensimmäistä oli tiivistetty yhteen lauseeseen: palkinnot tulee myöntää ”henkilöille, jotka edellisen vuoden aikana ovat eniten hyödyttäneet ihmiskuntaa” (”åt dem som under det förlupne året hafva gjort menskligheten den största nytta”).

Palkinnon pitäisi siis mitata ajan pulssia ja reagoida heti, kun jotakin uutta ja merkittävää ilmestyy. Ehdosta ei käytännössä ole koskaan pystytty pitämään kiinni, ja se muokattiin jo Nobel-säätiön peruskirjassa paljon

väljemmäksi. Peruskirjan mukaan vanhemmatkin saavutukset voidaan palkita, mikäli niiden arvo on vasta viime aikoina tullut ymmärretyksi. Kirjallisuudessa käänösprosessit vievät vuosia elleivät vuosikymmeniä, joten olisi ylivoimaisen haastavaa yrittää selvittää, mikä teos maailmassa on ollut edellisenä vuonna ansiokkain. Käytännössä kirjallisuuden palkinto on ollut luonteeltaan pikemminkin elämäntyöpalkinto kuin tunnustus tietystä teoksesta, vaikka palkintoperusteissa onkin saatettu nostaa esille jokin yksittäinen teos kirjailijan tuotannosta.

Lauseen toinen ehto, hyöty ihmiskunnalle, pohjaa vankasti 1800-luvun edistysuskoon. Nobel oli elinaikanaan nähnyt jättiharppauksia kohti parempia elinoloja ja yhä kehittyneempää teknologiaa. Ulottamalla hyötyvaatimuksen myös kirjallisuuteen hän otti painokkaasti kantaa edelleen ajankohtaiseen kysymykseen taiteen arvosta: pitäisikö sitä mitata vain taiteen sisäisin kriteerein vai suhteessa sen yhteiskunnallisiin vaikutuksiin?

Muista palkinnonaloista poiketen kirjallisuuden hyödyllisyyttä on huomattavan vaikea todentaa. Kirjallisuus voi muuttaa yksilöiden elämää ja herättää keskustelua, mutta se harvoin johtaa näkyviin muutoksiin, toisin kuin esimerkiksi lääketieteen saavutukset, joiden ansiosta voidaan kehittää entistä parempia hoitomuotoja ja pelastaa ihmishenkiä. Kirjallisuuden Nobel-palkinnon perusteissa mainitaan usein tapa, jolla kirjailija kuvaa ihmisen osaa: palkinnon valossa kirjallisuuden hyöty liittyy siihen, miten se auttaa meitä paremmin ymmärtämään itseämme, toisiamme ja paikkaamme maailmassa.

Kolmantena yleisenä ehtonaan Nobel esitti, että palkinto tulee antaa parhaalle kussakin kategoriassa, riippumatta siitä, oliko tämä skandinaavi tai ei. Aito kansainvälisyys (vaikka tulikin kierteisesti ilmaistua skandinaavisuus edellä) on ollut yksi Nobelin palkintojen vetovoimatekijöistä alusta pitäen, olkoonkin, että se on samalla synnyttänyt kansallistunnetta voimistavan kilpailuasetelman siitä, mikä maa saa kahmittua eniten palkintoja.

Näiden yleisten ohjeiden lisäksi Nobel täsmensi jokaisen palkinnon alaa ja nimitti sen myöntäjän. Kirjallisuuden palkinto tulisi myöntää sille, joka on ”kirjallisuuden saralla julkaissut parhaimman idealistista suuntaa edustavan teoksen” (”den som inom litteraturen har producerat det utmärktaste i idealisk rigtning”). Erikoinen ja vaikeasti käännettävä ilmaisu ”idealisk rigtning” on sittemmin herättänyt paljon keskustelua. Tarkoittiko Nobel ihanteellisinta vai idealistisinta teosta, vai onko sanavalinnassa kyse epäselvästi paikkaillusta kirjoitusvirheestä? Ihanteellisuus voisi viitata teoksen kompositioon: palkittavaksi pitäisi näin ollen valita teoksia, jotka tyyhinsä ja muotonsa puolesta edustavat parasta kirjallisuutta. Idealistisuus taas suuntaa huomion teoksen sisältöön. Parhaiden määrittelyn kriteeriksi nousisi täten teoksessa ilmenevä maailmankuva. On jopa esitetty, että idealistisuudella Nobel olisi tarkoittanut vapautta vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen kahleista, siis jonkinasteista anarkismia.

Käytännössä kirjallisuuden palkinnon epäselvä kriteeri on jättänyt tulkitsijoille suuren liikkumavaran. Ensimmä-

mäiset kirjallisuuden Nobel-komiteat lähtivät konservatiivisen idealismin linjalle ja etsivät palkintoehdokaiden joukosta niitä, joiden teokset ilmensivät tervettä hengellisyyttä ja rakentavaa asennetta suhteessa vallitsevaan yhteiskuntajärjestykseen. Radikaaleille uudistajille ja kokeilijoille ei palkintoja alkuvuosina sadellut, vaikka juuri kokeilunhalu ja toisinajattelu olivat Nobelin oman elämäntyön ytimessä.

Myös myöntäjätaho oli ilmaistu testamentissa tulokinnanvaraisesti. Nobel määräsi kirjallisuuspalkinnon toimeenpanijaksi ”akatemia Tukholmassa”. Akatemioita on kuitenkin Tukholmassa useampia, ja tarvittiin kuningas Oskar II:n vahvistus, että tehtävä todella kuuluu hänen suojeluksessaan toimivalle Ruotsin Akatemialle. Hieman nikotellen Akatemia hyväksyi tehtävän. Pelkona oli, että se veisi huomiota Akatemian tärkeältä työltä ruotsalaisen kirjallisuuden ja ruotsin kielen hyväksi.

Testamentin täytäntöönpano vaati runsaasti soveltamista ja tulkintaa, mutta lopulta raharuhtinas Nobelin tahto oli täytetty. Nobel oli ollut onnekas liiketoimissaan, ja onni jatkui myös postuumisti. Palkintojen saama näkyvyys on varmasti ylittänyt kaikki mesenaatin ennakkoodotukset. Epäisänmaallisena pidetty kansainvälisyys on sittemmin kääntynyt Ruotsin tieteen ja kulttuurielämän hyväksi: palkittavien alojen edustajat ryhtyvät hyvin mielellään yhteistyöhön ruotsalaisten kanssa tietäen sen lisäävän heidän tunnettuuttaan palkinnon myöntäjien silmissä. Nobelin palkinnoilla on valtava PR-arvo. Pal-

kintojen vuoksi Ruotsi nousee joka vuosi uutisotsikoihin kaikkialla maailmassa, mitä voi pitää hyvänä saavutuksena syrjäiselle Euroopan maalle.

Syrjäisyys on myös suojellut palkintoa: Ruotsin valtion puolueettomuuspolitiikka on pitänyt huolta siitä, etteivät Nobelin palkinnot ole joutuneet 1900-luvun suurvaltamittelöiden ja kylmän sodan välikappaleiksi.

Noin vuonna 1883 otetussa valokuvassa Alfred Nobel istuu kameran edessä rennon ja luontevan oloisesti, katse mietteläästi sivuun luotuna. Kuohkea parta pyöristää leukaperät, hyvin istuva puku on yksinkertainen, kaularusetti oikeastaan pelkkä ohut nauha. Kuvassa ei poseeraa teollisuuspohatta vaan ihminen Nobel, joka ei elässään halunnut teettää itsestään pompöösiä muotokuvaa. Hänellä ei ollut kärsivällisyyttä istua maalarin mallina, kun oli niin paljon tärkeämpääkin tekemistä. Valokuvan tehokkuus, tarkkuus ja nopeus miellyttivät häntä, uusien teknologioiden ystävää ja kokeilijaa.

Nobel suhtautui kunnianosoitukseen ristiriitaisesti. Hän iloitsi kutsusta Ruotsin kuninkaallisen tiedeakatemian jäseneksi, mutta pilkkasi kirjeissään ”kaiken maailman krasaaneja ja kunniamerkkejä, kannetaanpa niitä rinnalla, mahan päällä tai selässä” ja toivoi säästyvänsä sellaisilta helyiltä ja pellinkappaleilta. Nobelin palkinnon kaltainen huomattava julkinen tunnustus olisi epäilemättä tuntunut hänestä piinalliselta. Hän varjeli yksityisyyttään eikä viihtynyt huomion keskipisteenä. Tuskalliset vatsavaivat ja sairastelu varjostivat hänen elämänsä. Eräs lääkäri määräsi hänelle sydänvaivoi-

hin spriillä laimennettua nitroglyseriiniä, siis samaa räjähdysainetta, johon Nobelin koko yritysimperiumi perustui. Nobel kieltäytyi hoidosta.

”Olen arvoitus.” Näin hän otsikoi teini-ikäisenä kirjoittamansa omakohtaisen runon. Nobelista kirjoituksissa elämäkerroissa on yritetty koota kokonaiskuvaa määrätietoisestä liikemiehestä ja moniaalle harovasta keksijästä. Yksityisissä kirjeissä paljastuu Nobelin tunteellinen ja haavoittuvainen puoli. Sarkastisesti hän määritteli itsensä ”ihmisvihaajaksi, joskin hyvántahtoiseksi sellaiseksi”.

Ihmisvihaaja, joka testamentillaan perusti maailman suurimmat palkinnot ihmiskunnan hyväksi. Siinä on arvoitusta kerrakseen.

Dynamiittitehtailija Alfred Nobelin rahoilla on palkittu kirjallisuutta liki 120 vuoden ajan.

Räjähdemiehen perintö paljastaa kirjallisen vallankäytön näyttämön ja kiehtovia yksityiskohtia Nobelin kirjallisuuspalkinnon kulisseista. Millaista kirjallisuutta Ruotsin Akatemian Nobel-komitea on eri aikoina halunnut nostaa valokeilaan ja miksi? Suuri skandaali ravisteli Ruotsin Akatemiaa vuonna 2018. Pystyykö ulkopuolisilla asiantuntijoilla vahvistettu Akatemia tekemään päätöksiä, jotka kantavat skandaalin ylitse? Ja mitä tästä kaikesta ajattelisi Alfred Nobel, intohimoinen keksijä, kirjallisuuden harrastaja ja omaehtoinen ajattelija?

